
Nádas Péter

VILÁGLÓ RÉSZLETEK (I)

Emléklapok egy elbeszélő életéből

Nem volt apelláta, délre a vasárnapi ebédnek készen kellett lennie. Amikor delet harangoznak, a levesnek forrón az asztalon gőzölgnie. Nem mintha a nagyapám így kívánta volna. Az anyai nagyapámra gondolok. Ahogy ismertem, neki jó lett volna egykor langyosan, ilyen dolgokra ő nem adott. Különben is alig evett. Ritkán szólt, leginkább röviden. Amikor felállt az asztaltól, főhajtás kíséretében megköszönte az ebédet. De nem lehetett tudni, hogy kinek köszöni. Mintha a nagyanyámat illetve volna köszönet, esetleg gondolt Istenre, valakinek az Istenére, igazán nem tudom. Nem láttam, hogy világi hívságok közül egy is érdekelné. Légies ember volt, csontsovány, mellkasának bőrén erősen átütöttek a bordák. Amikor óvatosan magához vont, amikor fellökött a levegőbe, repüljek, repül a Péter, huss, és elrepül, majd zuhantomban nagy hirtelen mégis elkapott, lezuhan a kismadár, akkor igen közel kerültem teste csupasz vázához; ma is a tagjaiban érzem a karcsonjtát, a kulcsontját, az éles bordáit.

De ma sem értem, hogy nagy örömeiben miként hagyhatta el az ajkát, akár egyszer, ez a lezuhanó kismadár. A kismadár akkor zuhan le, amikor a vadászok lelövik, vagy elfagy a lába a nagy téli hidegben.

Érzelmekkel felette óvatosan bánt a nagyapám, indulatosnak soha nem láttam. Legfeljebb erősebb hangsúlyt adott valaminek a humorával. Sztoikus nyugalma alján mégis valami fenyegető, félelmetes szunnyadt, tartottak is tőle a lányai, erősen tartottam tőle én is, de el nem tudom képzelni, hogy mi történt volna, ha egyszer tényleg a türelme végére ér. Tekintete rögvest viharra állt, amikor valakire neheztelt, bele is pirult, de soha nem tört ki. Inkább kíméletesen leengedte szemhéját a dühére, mint aki azonnal magába száll, és készségesen szemet huny a benne történtek fölött.

Repülésem hosszabb ideig is tartott a zuhanásomnál, ilyen volt az érzete. Mintha nem lenne vége, elállt a lélegzetem; talán ezért kívántam, repítsen, vágyakozás a fulladásra, csak a visszazuhanásban ocsúdtam fel, már csontos karjába zárva. S aztán megint. Vagy a térdén lovagoltatott, játékunkat minden bizonnyal maga is idomtalanul élvezte, ugyanakkor rémesen unhatta. Az volt a játék, hogy a lovasnak biztosan kell a nyeregben megülnie, pedig dobált a ló, prüszkölt a ló, makrancos volt a ló. A véletlent szimulálta a térdén a nagyapám, a kiszámíthatatlant imitálta, s mivel jó érzékkel, jó ritmusban reagáltam a szimulációra, mert tudtam, mit tesz, tudtam, mire akar rávezetni, élvezte a hatást, és jókorákat hahotázott.

Hangtalanul nevetett, hangtalanul hahotázott, elnyílt szájjal meredt az égre az örömeivel. Na, ennek a gyerekek jól működnek a reflexei. Azóta sem láttam ilyesmit, némán hahotázni.

Játékunkhoz ugyanannyi önfegyelemre lehetett szüksége, mint nekem, csakhogy önfegyelmünknek más volt a tárgya. Ma, amikor a jelenet részleteihez reggelente óvatosan visszatérek, izelgetem és értelmezem, s ettől újabb és újabb részletek nyílnak ki egymásból, és más távoli részletekhez kapcsolódnak, az a benyomásom, hogy a nagyapám erősen tarthatott az élvezettől. Nehezen ment bele, kérlelni kellett, befurakodni

a két térde közé, s amikor végre-valahára megadta magát, amikor belekerültem teste melegének áramába, nem tudott többé ellenállni, a térdére emelt, de még akkor is nehezen tüzesedett be, tétovázott, s igen ellenőrizetten adta át magát a közlésnek. Minden bizonnyal a játék monotóniája, mimikus jellege, a rítus untatta, ma már igazán meg tudom érteni; nekem térde éles éleit, a csontok kiszögelléseit kellett elviselnem. Fájt. Az élvezet érdekében a fájdalmat elviselni. Engem is untat az imitáció. Hozzászegődik az álság valamennyi félkész elemével. Mégis nagyobb volt a játék öröme, mint a mimézis felett érzett szégyen. Hozzájött még az elviselés öröme. Az elakadt lélegzet öröme, előleg a fulladásból, a nagyapám néma nevetése.

A levegőbe nevetett bele, de levegőtlen volt a nevetése, amire magyarázatot adhatott az erős asztmája. Már a legkisebb erőfeszítéstől gyorsabban szedte a levegőt, hiperventilációnak nevezik a jelenséget a szakorvosok, lélegzete sípolt. Az asztma a tagadás betegsége, a lemondásé, az önmegtagadásé. Proustnak szintén asztmája volt, bár akkoriban a betegség bronchiális, neurális és allergikus jellegét még nem tudták összefüggésbe hozni. S ha egyszer Proust ebben a betegségben szenvedett, meg a nagyapám is, akkor végül is nem tudhatjuk, hogy milyen lehet az önmagát nem megtagadó, minden álságtól mentes, antimimetikus ember. Az ilyen ember minden bizonnyal kizárólag a legsajátabb, csontig átvilágított tulajdonságait mímeli. De arra meg mi szüksége lenne. Élete utolsó tíz évében így lehetett vele. Egy idő után unja is az ember, amit élvez. Homlokcsontján fénylett a feszes bőr, halántéka felett, a két kézfejen vastag erek csavarodtak és tekeregtek. Ezeket az ereket igen csodálatosnak találtam. Rajzolatuk és funkciójuk még ifjú emberként is erősen foglalkoztatott; őszintén szólva taszított. Alig mertem belegondolni, hogy mi minden meg nem történik a hám alatt a szervezetben, az erekben, a szívben, az agyékban, a tüdőben, a belekben, elborzadtam a szabályszerű működéstől, beleborzadtam a funkcionalitás állandóságának csodálatába, s a borzadás erősen és illetéktelenül felizgatott. Vigyáznom kellett, a természetimádat spirálja el ne ragadjon; a romantikus önimádat útja a családukban zárva volt. Óvatosan fogjam le az ujjammal, figyeljem, miként üt a szív. Ámulattal figyeltük a pulzust. Ezzel a trükkal, a szívveréssel, vagy a zsebórájával és a pulzusával, fülemben a túfinom ketyegéssel és a ritmusos dobbanással, sikeresen el tudta terelni a figyelmemet. Néztük a másodperc mutatóját, számláltuk a szívverését, míg le nem csillapodtam. Nem találtuk az ütőeremet. Azt hiszem, így tanultam meg először tízig számolni, a saját ütőeremen vagy a nagyapám ütőerén; feladni az őrzőgést, lehiggadni, minél előbb kiengedni a szelepet a gőzzel. Nem mindig engedte, de a halántékán valamennyire el lehetett tolni a bőr alatt a helyükről a göbölcsös ereket, s akkor csak igen lassan szúztak vissza. Bizony csapda lehetett a nagyapámnak, megszabadulni az egyik terhes kötelezettségtől, a játéktól, s akkor itt volt ez a másik játék.

Nem kártyázott, nem sakkozott, ha kinn voltunk náluk a gödi Dunán, a híres Fészekben, a munkás testedzők üdülőtelepén, a másokkal közösen vásárolt kis öreg faházukban, amit Tauber-villának hívtak az öreg barátai, s máris harsányan nevettek, hiszen a feliratot meglepetésként ők maguk srófolták fel egyszer a házacska homlokzatára, minden délután itt röplabdáztak a fiatalokkal, s akkor csak ült a századelős, zárt fürdődresszében és a magának való mosolyában, s a vadszőlő leveleitől árnyas, ácsolt teraszról figyelte őket.

Úszni is igen ritkán ment velük.

Nem azt mondták, hogy úszni mennek, hanem megmártózni.

Megmártóztunk.

Egy alaposan kitaposott ösvényen gyalogoltak fel a váci parton a füzes bozótban, aztán éppen csak tempózva visszahozták magukat a lusta árral. Közben hangosan és nyugodalmasan beszélgettek a napfény verte víz színén; hangjukat messzire vitte a víz.

Visszacsurogtunk, ez volt rá a szó.

Pálcikával azért ő tanított meg marokkót játszani egy téli délutánon. Talán ez volt az egyetlen játék, ami érdekelte. Engedni, hogy a csikozásuk szerint különböző értékű pálcikák szétomljanak a tenyerünkéből, aztán egyenként, úgy emelni ki őket a halomból, hogy a többi pálcika ne érezze meg, ne mozduljanak el, meg se rezzenjenek a változástól. Nemcsak látni, hanem mintegy előre érzékelni a kiválasztott pálcika pozícióját a többiek között. Lélegzetünkre is ügyelni, hogy rezzenetlenségre sikerüljön a művelet. Arra is ő tanított meg először, hogy előbb ki kell engedni a levegőt, akkor lehet a lélegzetet biztonságosan visszatartani. Ha teli tüdővel tartjuk vissza, akkor az erőfeszítéstől beremeg a kéz. Ezt a tapasztalatot másfél évtized múltán ismét magamévá kellett tennem, amikor fényképezni tanultam, s állvány vagy támaszték nélkül, kézben tartott kamerával, hosszú expozíciós időre volt szükség.

Aha. Hiszen én akkor ezt a szabályt már ismerem.

Dominózni is ő tanított meg. Két csöndes játékra.

Egy ideig némán tűrte, a lebigasztásom érdekében mégis némán tűrte a legcsöndesebb játékot, hadd kísérletezzem az érhálózatával.

Tartása egyenes volt, de fejét szerényen, majdhogynem szégyenlősen lehajtotta, akkor is fejet hajtott a világ előtt, ha állt, akkor is fejet hajtott, ha ült, mintha kitarót jelezné, nem, nem akar felülkerekedni, még azt sem akarta, hogy igaza legyen bármiben, bár nem állítanám, hogy engedékeny ember lett volna a nagyapám; inkább önmagának mosolygott ilyen engedékenyen a vastag, gondosan nyírt bajsza alatt, a drótkeretes pápaszem mögött. Most úgy látom, hogy kimosolygott a kérelhetetlenségéből. Türelmét támasztotta meg a kitarót mosolyával, ne érhesse a végére. Csodálatosan tudott magányosan heverni a hátán, fűben, ágyon, enyhén nedves vízparti sóderon, függőágyon a laza árnyékú gödi vagy dömsödi akácok és vízparti füzek és nyárfák között. Irigyeltem őt, megpróbáltam utánozni, az egyik lábfejét átvette a másikon, két kezét, mintha csak imára kulcsolná, összefűzte a mellén. Mindig olyan benyomást tett, mint aki súlyos dolgokról mintegy könnyedén, lebegve elmélkedik, s ebben nem szabad őt megzavarnunk. Mintegy ötven év telt el, amikor váratlanul észrevettem, hogy jó ideje én magam is szívesen heverek így a szabad ég alatt. Néha belealudt az elmélkedésbe, néha én is belealszom, s amikor hosszabban így hevert, arcán a tiszta mosolyával, asztmás lélegzete is elpihent. Talán ilyen egyszerű a magyarázat. Leginkább ebben a testtartásban tudta elkerülni a fárasztó hiperventilációt. Munka közben is mosolygott, munka közben levette drótkeretes szemüvegét, szemüveg nélkül csupasz, idegen, védtelen lett az arca; a szemgödrébe csipentett nagyítóval hajolt a munkatárgy fölé, vagy egy ennél is erősebb nagyítóval. Ez a védőfoglalatából kifordítható, hatszoros nagyítást produkáló Rodenstock az egyetlen tárgyi örökségem tőle; egész sorozata volt belőle. Végül is a részletek szabad szemmel nem látható részleteivel is foglalkoznia kellett. Egyetlen tűhegyesre állított gázláng lobogott és sziszegett a feje közvetlen közelében, egy Bunsen-égő. Órákig ott ülhettem mellette a magas ülésen, a nővére Holló utcai műhelyében, mondanám most, mert az órákban azért nem lehetek biztos, de minden bizonnyal hosszú időnkig ülhettem ott, amíg valaki értem nem jött. A nagymama jött értem, anyám édesanyja, aki innen a félig romos Klauzál téri vásárcsarnokba ment, nem tudom, miért, nem tudom, miért

éppen akkor, ha egyszer ő a Garay téri piacra járt. Ott volt a kofája. Ott volt a kóser hentese. Erre a kora nyári, városi reggelre azonban pontosan emlékezem, a locsolt utakra, a Klauzál térről idecipelt teli kosárra. Ahogy eljätssza nekünk, s minden bizonynyal önmagának, a teli kosár cipelésének nagy drámáját. Vagy az apám jött értem, aki itt dolgozott a közeli utcák egyikében egy óriási, napfényes ház ötödik emeletén; s míg nem jönnek értem, figyelhettem, mit hogyan kell a nagyapámnak elkészítenie. Csak vigyáznom, ne essek le a magas székről, el ne mozdítsak semmit a helyéről. Apám a rövid gépiratos emlékezéseiben, amelyekben mindent, de mindent igyekezett följegyezni halott anyánkról, a két fiának, mielőtt ő maga is elmegy; hónapokkal előbb határozhattott így, elmegyek, ezt a szemérmes kifejezést használta a jó előre megírt búcsúlevelében, még mielőtt elmegyek, de egy mondat kellős közepén váratlanul föl hagyott ezzel a jegyzeteléssel is. Minden bizonnyal akkor, amikor visszavonhatatlanul úgy határozott, hogy úgymond bennünket is elvisz magával. Ez volt rá a szava, elvisz. Bocsássatok meg, de őket is el kellett vinnem magammal. Ezt írta búcsúlevelének törzsszövegében, amit a kuszább sorokkal írt, kettőnknek szánt zárlatnál jóval korábban fogalmazhatott. Állt az alvó öcsém felett a pisztolyával, és nem volt képes lelőni. Ha velem kezdi, talán sikerül neki. Vagy belátta vállalkozása lehetetlenségét, portrét adni valakiről, akinek vannak ugyan a családi körön kívül is érvényes, szerény emberi tettei, de ezek a tettek éppen a gyámoltalanra sikeredett megörökítési kísérlettől zsugorodnak a valóságosnál kisebb léptékűvé. Egy hőstörténet vázlatát szerette volna megírni és ránk hagyni az anyánkról, abban a reményben, hogy magát a hőstörténetet valaki aztán majd tényleg megírja. De nem volt hősnő. A családi parancsolatok szerint nem is volt megengedett semmiféle hetvenkedés, csak semmi hősi vagy áldozati póz. Legfeljebb a saját önfegyelmében kellett az embernek heroikusnak maradnia. Teszel, amit teszel, nem azért teszed, hogy bárki hálás legyen. Ahogy búcsúlevelének törzsszövegében írta, elvisz bennünket magával, nem hagy minket senki nyakára. Akkor meg kinek írná, minek írná le e szerény léptékű tudnivalókat a halott feleségéről. Félbehagyott följegyzéseiben a Dob utcába teszi a nagyapám nővérének műhelyét.

Meglehet, hogy korábban, meglehet, hogy az ostrom előtt tényleg ott volt, a Dob utcában, én az ostrom utáni években a Holló utcában jártam. Emlékeim szerint a Dob utcában az ezüstművesműhely volt, ahol a nagyanyám csiszolónőként dolgozott lány korában. Éppen egy ilyen kivételes, Klauzál téri bevásárlás alkalmával mutatta meg, hogy a nagyapám hol ismerkedett meg vele. Mindkét utca a város legeslegesűrűjében. Sokat is kellett aztán gondolkodnom, miként lett volna, ha a nagyanyám nem ismerkedett meg az apámmal, s akkor az anyám sem születhetett volna meg, és nem ismerkedett volna meg az apámmal, s akkor mi jött volna ki ebből. Nem tudtam megmondani. Én aztán világéletemben mindig csaknem ugyanazokról a dolgokról gondolkodtam, nem jött ki belőle sok, legfeljebb a gondolkodás művelete nem hagyott el. Keskeny, rövid, sötét kis utca volt a Holló utca, az égre alig látni ki belőle. Néhány napja tettem egy kis kerülőt, hogy újra lássam ezt az utcát, és a házat is megtaláljam. Nem is olyan keskeny. Nem is olyan sötét. Másként emlékeztem rá, mint amilyen most volt, de minden bizonnyal a Holló utca 1. lehetett a ház, legalábbis az emlékeim ezzel a házzal azonosították még leginkább. Nem az utcáról, hanem az udvarról nyílt a műhely bejárata. Belépett az ember, s az ablaktalan helyiségben az önműködő ajtó szépen becsukódott a háta mögött. Ha becsukódott, akkor nem tudott többé kimenni, mert ennek az ajtónak belülről nem volt kilincse. Ami visszatérő rémálmaim szerves része lett. Egy másik ajtón kellett csengetni, amelyen szintén nem volt kilincs, de a tejüvegen átsejlett a békés

műhely. Arra azonban sajnos nem tudok többé visszaemlékezni, hogy hányszor vitt magával a Holló utcába a nagyapám, talán kétszer, talán háromszor, nem többször. Először meglepetésként ért maga a szó, a holló, annyi biztos, meglepetés volt ez az utca. A Holló utca legalább egy évszázadon át az aranyművesek utcája volt Pesten. Korábban nem tudtam, hogy a holló egy nagy madár, ő magyarázta el a műhelyében, egészen halkán, utánozta a hangjával, csettegett, cserregett, eljászotta a hollót a kézfejjével, a hollónak fekete, fényes a tolla, talán ezért lett a tudatomban évtizedekre sötét az utca, így ugrándozik, gyűrűt tart a csőrében Mátyás király címerében. Lerajzoltuk a hollót. Lerajzoltuk az aranygyűrűjét. Lerajzoltuk az igazságos Mátyás király címerét. Szólt a holló. Nem tudtam, mit jelent az igazságos király. Alig valamiről tudtam, hogyan is kell értenem. Csönd volt a műhelyében, én sem szólhattam hangosan. Susogni sem volt ildomos. Ha föltétlenül beszélniük kellett, akkor fogott hangon beszéltek, visszavették a hangerőt. Így jelezték, hogy nem elhallgatni akarnak egymás elől bármit, hanem figyelmesek. Gondolom, az itt megmunkált értékek miatt lehetett fontos, hogy ne legyenek egymás előtt titkaik, minden a másik szeme előtt, a másik füle hallatára történjék. Bizalmatlanság lehetett a rémük. Sugyanígy a megalapozatlan bizalom. Hangoskodással sem lehetett elúzni, hiszen még a mozdulataikra is ügyelniük kellett. Hangos szótól nehogy megcsússzon az ujjukon a szerszám. Négyen dolgoztak itt, a mester és a három segédje, mindenki a maga asztalánál görnyedt, valamennyien férfiak, csupán a tűhegyesre állított égők sziszegtek a csöndjükben. Udvarra nézett a műhelyük. Legfeljebb az udvar erősebb hangjait lehetett behallani. Poroltak. A házmester egy slauggal mosta az udvart, valósággal elárasztotta, aztán seperte, az emeleti folyosón és a hátsó lépcsőházban gyerekek kergetődztek, ajtó csapódott, ablak nyílt.

Parányi tárgyakat javított vagy készített a nagyapám, ékszerek alkotóelemei lehettek, letört tűi, csatjai vagy sérült vázai. Ékszereket épített a nagyapám. Gyűrűket szűkített vagy tágított, pótolta, cserélte a nyakékekben az elveszett vagy kihullott drágaköveket. Ez is nagy szó volt, új szó a műhelyéből; az ékkő, a foglalat, a nyakék, a drágakő, főleg a féldrágakő. Féligazság. Gyakran hallottam otthon, hogy féligazság, de a megvetésükkel rögtön le is sújtottak rá. S még évtizedekig nem egészen értettem, hogy minek a feléről lenne szó a szóban. Hogy ez a drágakő, a gyémánt. A brill. Igen, így is mondják, de mi nem mondjuk így. A nagypapa mégis hol azt mondta, gyémánt, hol azt mondta, brill. Ő csak tudja, ő dolgozik vele. Ez pedig a féldrágakő. Bársonnyal bélelt hosszú dobozokban rejtőzködött, csipesszel emeltek ki egyet. Ezek egyáltalán nem úgy néztek ki, mintha csak félig lennének valódiak, a másik felük meg hamis lenne. A fele sem igaz. Ami mégsem volt egyenértékű a féligazsággal. Azt is mondták, hogy a teljes igazság, ezt sem értettem. Hosszú szó volt a féldrágakő, a változatos magánhangzóitól jól tagolt. Meg a foglalat. Ezt lapos hangzású szónak láttam, szólapálynak. Az is furcsa volt, bizonyos bizalmatlansággal töltött el a kövek iránt, hogy a kőnek csak a látható felét dolgozták meg, csiszolták, polírozták. Ezért lett belőlük féldrágakő. Laposan ráhelyezték és befoglalták a követ a szóba. Néha felállt valaki, egy kicsi tálcán egy ilyen egészen kicsi tárggyal vagy ékkövel átsétált egy másikhoz, mutatta, a másik nézte, vagy a saját tenyerére, a szemébe csippentett nagyító alá emelte. Ilyenkor bizonyára világosan látták, hogy a kőben mi a drága, s hol van a hamis fele. Erről sem igen beszéltek, némán tanakodtak, egészen kicsi mozdulatokból, biccentésekből, szótagokból megértették egymást. De furcsa módon nem emlékszem rájuk, ezekre a segédekre, csak a helyükre, az arcukra nem emlékszem, az alakjukra sem, az életkorukra sem. A műhelyben elfoglalt fizikai helyzetükre, azaz a fényviszonyokra emlékszem. Elég világos volt a tágas

helyiségben, jó magasak voltak az ablakok, de csak a felső ablakszemek átláthatók, a többi úgynevezett fűjt üveg, matt, mélyek az ablakbélletek, egészen a mennyezetig értek; az óriási táblákat ki lehetett hajtogatni az ablakbélletekből, vagy amikor túl direkten tűzött a fény, behajtani, amiből ma arra következtetek, hogy vastagon falazott, klasszicista épület lehetett.

S tényleg az volt, emlékeim nyomába eredve így találtam rá a klasszicista épületre. A pesti belváros jellegzetesen visszafogott, csaknem rideg, kíméletlenül szimmetrikus kaszárnyastílusában épült. A pesti építészetnek ez a legrégebbi rétege, ami egyben azt jelenti, hogy Pest az újabb városok közé tartozik, s már csak ebben is elválnak az öreg, a gótikus és barokk Budától.

Forgatható állványokon nagytűüvegek alá helyezett erős izzólámpák égtek, nem annyira az asztalok, inkább a munkatárgy felett. Kicsi szerszámokkal dolgozott a nagyapám, kis reszelővel, kis sárgaréz mérleggel, amit üvegharanggal zártak le, hogy por se ülhessen meg a tányérjain, ezekből az üvegharangos mérlegekből több állt a műhely különböző pontjain, kis csipesszel, kicsi fűrésszel, kis satuval, kis polírozóval, parányi kőedényekkel, öntőformákkal, tégelyekkel, különböző nagyságú nyeles edényekkel dolgozott, ezekben hozta a műhely mélyén izzó kemencéből az olvasztott ólmot, cinket, a nemesfémeket, talán az aranyat, nem tudom, fogókkal, vésők egész sorozatával dolgozott, nikkelezett, fanyelű csipeszekkel, hogy ezüstfonalat vagy aranyfonalat lágyíthasson az élesen sziszegő láng felett; aranyműves volt. Akkoriban létezett még ezüstműves, ezek az asztalneműket készítették, keresztelőtálat, tubákosszelencét, szószoscsészét, teljes étkezészeteket az összes asztali kellékekkel együtt, ahogy akkoriban kifejezték, gyertyatartókat, szalvétakarikákat, tálakat és eszközöket a szervírozáshoz, emeletes gyümölcsöstálat, kannákat, csiszolt kristályüvegekkel bélelt sótartókat, külön a repülősnak, külön az étkezési sónak, különböző formájú, ezüstfonatból készült kosárcákát kenyérnek és péksüteménynek, s így tovább. Gondolom, a megmunkálás felett érzett örömeiben, az állandóság és a koncentráció oldásaként mosolygott a nagyapám magának. Vagy nem is tudom, milyen más megfontolásból, milyen érzettől vezetettve mosolyogta át magát az egész elmélyült aranyműveséletén.

Az egész városban, szerte az országban, az egész császári és királyi birodalomban így volt ez szokásban. A vasárnapi ebédre a déli harangszó volt a jel. A levesnek forrónak kellett lennie, gőzölögnie. Férfiember a szokásrend szerint nem tűrhette, hogy a levest az asszony langyosan adja fel. Az ételt az anyai nagyszüleimnél feladták, az apai nagyszüleimnél tálaltak. Tálalva van. Zum Tisch. Amikor idegen nyelven mondtak valamit, akkor annak tréfás vagy ironikus jellege lett. À table. Gőzölgött a leves, forró volt a nagyamánál, de ugyan hol volt már az örökös tartományaitól ékes, kettős birodalom az idegen szavakkal és a hozzájuk tartozó rangbéli s ebből eredő nyelvbéli különbségekkel. A férfielemek két világháborút veszítettek el, két világháborúban estek el. Ember nem volt a városban, aki valakiket vagy valamiket el ne veszített volna. A város a mi vasárnap déli ebédjeink idején kibelevve, magába roskadva, romokban állt körülöttünk, hiányai-
val és veszteségeivel küszködött. Egy erősen sérült ház egyszer nagy robajjal omlott le az emeletével, valahol közel a Városligethez, a képre emlékszem, az omlás jellegzetesen elhúzódó, vége nincs robajára, és igen, az illatára, miközben mentünk a nagyapámmal, talán az István úton mentünk, béke volt, vasárnap volt, a legvégén mindig csörgött az omlás, sikítózva rohantak ki a házakból az emberek, mi pedig csak álltunk közöttük, talán a Városligetbe tartottunk, de aztán már a szemünk sem látott a portól az utca másik oldalán. Az omlás porát az illat mindig megelőzte. Mindenki köhögött, minden-

ki menekült. Másnap bekerült az újságba. Szombaton a nagymama széthajtogatta az újságot, a *Népszavát*, mutatta, itt van, mondom, bekerült. Ezt a jelenséget így nevezte meg a pesti nyelv. Ha személynévről volt szó, akkor kisserkesztették az újságba, vagy beszerkesztették az újságba. S én sokáig abban a meggyőződésben éltem tovább az életem, hogy mindig így lesz, bármikor így lehet, a házak összeomlanak, hírként az újságba kerülnek, bekerülnek. Ez az élet rendje. Csak nehogy az újságba bekerülj, Isten óvjon. Így működik körülöttünk a nagyvilág. A felrobbantott hidak csonkjai kiállnak a Dunából. Ilyen az életem. Csapzott madarak csonka szárnyaként látom viszont őket, a hidakat az egykor készült fényképeken, akkor azonban nem gondoltam sem madarakra, sem csonka szárnyra. Nem gondoltam a pusztulásra, hiszen maga a pusztulás volt a nem félreérthető létezés. Miként lehetne híd másmilyen. Ez a hidak sorsa. Ezt nem lehetett így vagy úgy érteni. Van, aki robbantja, van, aki építi, ezt már jól értettem, hiszen az orrom előtt építették fel az újat. A Lánchíd egyik kőoroszlánja még hosszú évekig az oldalára dőlve hevert az alsó rakparton a hídház és a saját posztamense törmelékén. Azt kell mondanom, hogy szerettem az oldalára dőlt oroszlánt a törmeléken. A hídházakat később nem mindenütt építették vissza, sem a Lánchídet, sem a Margit hídet, mert senki nem szedett már hídpénzt.

A szovjet hadsereg utászai előbb egy cölöpjármos hidat építettek, hogy csapataikkal át tudjanak kelni Budára, de ezt a cölöpjármosat a jégzajlás csakhamar elragadta. Még ugyanannak az évnek a tavaszán, végeérhetetlen kongatások közepette építettek egy pontonhidat, ezen át lehetett jutni a Margitszigetre, onnan lucokban, sárban, latyakban, mindabban, amit az előttünk haladók tapostak, a leomlott díszkút, a befagyott bombatölcsérek, a megcsonkított fák enyészeten tovább a keskenyebb Duna-áig, majd egy másik pontonon át Budára. Ha van végtelen, akkor ez a rövid útszakasz volt és maradt számomra a végtelenség. Ma úgy emlékszem rá, hogy csak nagy ritkán vettek fel. Ez azonban igen valószerűtlen. Valószínűbb, hogy a gyaloglás egyetemessége lett természetes. Úgy emlékszem, hogy gyalogoltam és gyalogoltam, és nem volt vége. Anyám biztosan a karjára vett, apám biztosan a nyakába ültetett, már csak azért is, hogy haladjunk, ne araszoljunk. Volt ugyan két gyermekkocsink, a mély kocsim a redőnyös tetejével és a nyitott sportkocsim, büszke voltam rá, hogy kettő van, fogalmam sincs, miért voltam büszke rá, talán azt mondták, hogy legyen büszke rá, másoknak egy sincs, a szegény proligyerekeknek, nekem meg akkor rögtön kettő van belőle, de a változókonny háborús terepen ezek ténylegesen inkább csak teherszállításra voltak alkalmasak.

S hogy a kor levegőjét éreztessen, írta Magda nagynéném az *Irodalmi Újság* szerkesztőjének kérésére tíz év múltán, 1955 februárjában, amit azért idézek nagy hirtelen a fennmaradt kéziratából, hogy lássék, miként látta egy felnőtt a családból, amit kisgyerekként én láttam.

Hol hagytak volna, kivel, az ostrom utáni legelső napokban is vittek, különben is mindenki az utcán volt végre-valahára, feljöhett a pincéből, mindenki ment, cipelt.

A kor levegőjét, ismételgettem magamban, kedves Sarolta, de hiszen akkor nekünk nem a levegőbe, hanem a lábunk elé kellett néznünk, mikor az egyik alakuló nőcsoporttól a másikig igyekeztünk, írja a nagynéném, de nem sikerült kiderítenem, hogy ki lehetett ez a Sarolta, talán a költőnő, Lányi Sarolta, akinek a felkérésére írta.

Természetesen minden közlekedési eszköz híján, gyalog. Mindenkinek szigorúan a lába elé, nehogy szerencsétlenül járjon valami fel nem robbant aknán, nehogy egy bombatölcsér mélyén tűnjön el, nehogy átbukjon egy hullán, egy állati tetemen, akár egy zongorán vagy egy lőállásából kifordult gépfegyveren, ledőlt házfalon, idegen

tárgyakon, oda nem illő dolgokon, írja a nagynéném, amelyek vastagon beterítették és eltorlaszolták a romváros egyszerű volt utcáit és útjait. A halálos veszedelem nem csak a lábunk alatt lesekledett. Reményüket vesztett anyákon, alutáplált csecsemőkön, elhagyott gyermekeken kellett segítenünk. Ilyen volt a kor, ez volt a levegője, amelyben még csapkodtak a lövedékek. Pestet nyilasbandák és német egységek tartották aknatűz alatt Budáról, de még egyes pesti házakból is lőttek. Szovjet tüzéség válaszolt. Ha túl közel kerültünk a szovjet állásaihoz, akkor a katonák dühösen kiáltozni kezdtek, hogy mit keresnek itt ezek a némberek.

Gyalogolnom kellett, legyőzni a természetes akadályokat, lehetőség szerint velük is lépést tartani. Én is a lábam alá néztem, nem nézhettem máshová, kerülgettük a törmelékhalmozatok. A nagynéném talán rosszul emlékezett, de ellenőrizhető a fennmaradt papírokból, hogy az első utunk a Tisza Kálmán térre vitt, az övé is, akkor Budáról még tényleg lőtték Pestet. Szüleim értesültek róla, hogy a Volksbund székházát a Tisza Kálmán téren lefoglalta magának a Magyar Kommunista Párt, nem tudom, kitől és honnan értesültek, ott gyülekeznek, ott fog legálisan újjáalakulni az illegális pártjuk. Egyre népesebb lett a csoport, akikkel együtt gyalogoltunk. A Damjanich utcából jött velünk Magda nagynéném a kasmírturbánjában, vállán az ezüstrókjával, Pali nagybátyám a prémes kabátjában és a kucsmájában. Ezen a gyalogláson ültem az ő nyakában is. A Lombos nyakában is ültem, ők a Rottenbiller utcában csatlakoztak hozzánk, a Kerekes nyakában is ültem, aki a legmutatósbab férfi volt közöttük, egy kicsit bicegett, s így lépései ritmusára én is zökkenem a nyakában. Álomban gyakran visszatér a romváros, amelynek mintáit vagy helyszíneit az álom alapján ma már nem tudnám megnevezni. Van például egy újpesti táj a fejemben, többször megpróbáltam megkeresni Újpesten, de hiszen nincs. A romváros élménye alapján képzett álomhelyszínek vannak a tudatomban. Fáradtságot csak akkor éreztem, amikor vége volt. Itt voltunk. Ott voltunk. Elértük. Mindig hirtelen lett vége. A melegben minden átmenet nélkül elaludtam, olykor állva aludtam el. Akár menet közben elaludtam. Ami igazán jólesővé tette az elalvást, mert helyeslést váltott ki belőlük. Azóta is egy szempillantás alatt alszom el. Derűtségük kellős közepén tértem vissza az éteri nyugalomba; amint az álom a fáradtság jutalmaként megkaparintja a testet, viszi, birtokába veszi, s önérzékelésével együtt, egyetlen csusszanással visszalöki az óvó anyaméh érzetébe. Olykor félig romos, bedeszkázott kávéházak ablakpárkányán, sötét kis cukrászdák mélyén, egy dohányfüsttől bűzös bársonypamlagon ébredtem magamra, nagyon édes ébredés volt, nem tudtam, miként kerültünk ide, hol vagyunk a nagy emberi duruzsolásban, ennyi nevet és élénken gesztikuláló nő között, mert később valóban mentek, hogy szervezzék a nőcsoportjait, s attól kezdve jó sokáig mindenki nő az emlékeimben, miközben egy hasas kokszkályha vörös izzása forrón átsugároz a máriaüveg domborított lapjain, és az arcomba világít ebben az ostromot túlélő hétköznapi újjászületésben.

A cölöpjármos volt a szebb híd, amit csakhamar elvitt a jégzajlás. Különben is élveztem az utunkba akadó szavakat, zajong a zajlás, ponton, díszkút, a jégzajlás tényleg nagy zajt csapott, légitámadás, nyakék, féldrágakő, bombatölcsér, foglalat, cölöpjárom. Apám a felső rakpart korlátjánál állva, a hidegtől szikrázó napfényben, a jégtáblák éles csikorodásai és dőndülései közepette magyarázta, hogy miként készül a cölöpjárom, hogyan keletkezik a jégzajlás, mi az áramlás a vízben és a levegőben, mi történik, mikor a jég beáll, vagy amikor robbantanak, hogy meginduljon végre a zajlás, honnan jönnek hozzánk a sirályok, testük mozgásán tanulmányoztuk az áramlást, mitől látszik a hidegben a lehetetlenség, mi a hőmérséklet, mit tesz a levegőben a hőmérsékleti különbség

a páratartalommal, mi a vízgőz, miként készül, miért marad fenn a víz színén a ponton, és miért merül a mi testünk a víz alá. Kvázi, mi a fajsúly, mit tesz a fajsúlyok különbözősége a gravitációtól nyugózott nagyvilágban. Mi a testtömeg, mi a tömegvonzás és a testi erő között az összefüggés, mi az úszó testek titka, a víz színén való fennmaradásnak mi a két fizikai feltétele, s így tovább.

A magyarázatokra volt egy speciálisan halk, behízelgő dallama, ám közel sem egy három- vagy négyéves gyerek szellemi szintjéhez igazítva. Legfeljebb tagolta, lassította, úgymond értelmes szakaszokra bontva adagolta a mondandóját. Még ma is hallom a magyarázathoz magasabb hangfekvésbe emelt s így némiképpen tartósan bántó hangját. Évtizedekkel később Molnár Gál Pétertől, a színikritikustól hallottam először a kifejezést, hogy valakinek nincs a helyén a hangja. Az illető hangját a beszédtanár a helyére tette. Valóságos testi érzet maradt az apám alkalmi magyarázatainak intonációja, a felfogóképességem feltételezett lassúságához igazított mondatritmusa. A korszaknak volt egy modernista jellegű pedagógiai elképzelése, miszerint minden dolgot annyiszor kell elmagyarázni, ahányszor szükséges. Soha nem felülről, nem fölényesen, a szellemi szintet pedig, az ég szerelmére, nem leszállítani. Nem hülyének, nem fogyatékosnak magyarázunk, hanem gyerekeknek. Nem az a fontos, hogy a jelenséget vagy a folyamatot teljes terjedelmében vagy teljes mélységében értse, ha nem érti, hát ne értse, majd megérti, vagy soha nem érti meg, netán félreérti, teljesen mindegy, mi sem értjük, alig értjük, ám ennél sokkal fontosabb, hogy megőrizze irántunk és a tudás iránt a bizalmát. Korrekt magyarázatot kell kapnia. Még ha értelmével nem tud is a kérdések végére érni, az oksági viszonyok legyenek átláthatók. Legyen biztos a magyarázat szerkezeti váza. Hol mikor ki mit mivel. A kérdéssort így, külön is felmondták, nevettek hozzá, valamilyen tréfa lehetett kettőjük között, memorizáltatták velem, s ugyanebben a rigorózus sorrendben, ugyanebben az ironikusan hiányos mondatban találkoztam vele két évtizeddel később az újságíró-iskolában, amikor az *Esti Hírlap* ősrög szerkesztője, Ritter Aladár, mert ő az ostrom előtt már *Az Est*-lapok szerkesztője volt, ostrom előtt, ostrom után, ez volt a korszakhatár; egy hír vagy egy tudósítás szükséges és elengedhetetlen elemeit magyarázta magából kikelve. Aki ezekre a kérdésekre egy tudósításban nem válaszol, hol mikor ki mit mivel, aki egyetlen elemet elhagy, az nálam veheti a kalapját, mehet, dilettáns, nulla, az nekem egy senki, ne tudósítson semmiről, az ilyen barom ember válasszon más foglalkozást, újságnál nincs helye.

Nyíltan bevallani, ha valamit nem tudunk. S mennyi mindent nem tudunk. A tudható dolgokról is alig valamit tudunk. Ez is az alapelvek közé tartozott. S bizonyára nem vette észre, hogy a modernista alapelvektől vezetve kiemeli a hangját a helyéről.

Öcsém gyarapodását naplóban követték, egy nagyalakú kockás füzetben, különös figyelmet szenteltek a mozgásának, szabadon hagyták, pólya nélkül rugdalózni, amiből így utólag megtudtam, hogy már velem is ezt tették. Ma már elég világos, hogy Pikler Emmi csecsemőgondozási módszerének voltak a hívei. A Pikler és a Popper név különben is mindenféle kapcsolatban jelen volt a családban, más Piklereket és Poppereket is emlegettek. Nem csak Emmi, aki Emilie Madeleine Reich néven látta meg Bécsben a napvilágot, orvosnak készült, s a bécsi egyetemen ismerkedett meg egy magyar diákkal, Pikler Györggyel, aki viszont matematikusnak készült, összeházasodtak. Számomra akkor még követhetetlen összefüggésekben emlegették a statisztikus Pikler apját, Pikler Gyulát, a georgista szociológust, aki galileista volt, azaz a tizenkilencedik és a huszadik század fordulóján, az ostrom előtti beláthatatlan időkben a legjelentősebb budapesti értelmiségi társulás, a Galilei-kör jelentősebb tekintélyei közé tartozott, s az akkoriban

immár száz éve égetően szükséges magyar földreform egyik legalaposabb elméleti előkészítője, bár abból, amit ő a nagy tekintélyével tervezett, az égvilágon semmi nem valósult meg később.

Ha nem tudtak valamit, akkor a modernizmus agnosztikus manírjának megfelelően mindketten gyakran válaszolták, anyám is, apám is, hogy majd utána megyek, utánajárok, utánanézek. Nihilizmusra hajló anyám inkább azt mondta, halovány fogalma sincs, vagy azt mondta, gőze nincs. Mindkét kifejezés játék volt, merő stilisztika. Mondhatta volna, hogy halvány fogalma sincs, de ő azt mondta, hogy halovány. Ezekre a másoktól elütő nyelvi gesztusaira én felfüleltem. Hogy akkor itt valamilyen titok van. Vagy szokásához híven, játékosan nekem támadt, azt kiáltotta, honnan tudhatnám, nem vagyok én orákulum. Ami azt jelentette, hogy senki nincs mindentudással megáldva, legfeljebb a kóklerek. Majd megkeresem a szaktudósát, megnézem a nagy tudós lexikonokban, ami azt jelentette, hogy kizárólag a tudomány számít, a szakértelem. Mindenféle mendemondának, hiedelemnek és babonának nem ülünk fel. Vagy azt mondta, ugyan, kérlek, most hagyjuk ezt, hagyj békén az örökös kérdezéssel, kérlek szépen. Minden kérdésre nincs időnk. Mindent mi sem tudhatunk. Nem vagyok bölcs kádi, majd Konstantinápolyban megkérdezed tőle. Konstantinápoly a csodák városa lett a tudatomban, ott mindent megtud az ember a káditól. Csak nem tudtam, mi a kádi, s a káddal milyen kapcsolatban áll. Nem szalad el a kérdésed, ne félj, ha pedig elszalad, és holnap már nem jut az eszedbe, akkor annyit ért. Ezeknek a kijelentéseknek, felszólításoknak, ígéreteknek az ironikus, önironikus, szkeptikus és nihilista éle elég erősen bennem ragadt. Elfogadtam, mert az ember gyermeke az anyjától végül is csaknem mindent elfogad, de nem helyeslem. Megannyi relativizáció, szóvirág, túlzás, játék a szavakkal, játék a hangsúlyokkal, mert soha nem kerestem meg senkit és semmit. Nehztem rá ezért. Nála a kérdés elszaladt, mint a nyulacska. De maga a nyulacska is csak tréfa volt a száján. Apám ennyi hányavetiséget vagy ilyen mérvű ironikus nyelvi distanciát soha nem engedett volna meg magának a tudással szemben. Ellenkezőleg, igen személyesen fogta föl a saját szókratáiánus nem tudását. Megütődött tőle, hogy jó, ezt sem tudom. Még soha nem jutott eszembe, látod, pedig fogas kérdés. Utánajárt, tényleg megnézte, s jött a kiegészítő vagy a helyesbítő magyarázatával. Örült, hogy a kíváncsiságom jóvoltából most mindketten tudni fogjuk. Tegnap elfelejtettem, ma azonban utánanéztam. Be kell ismernem, hogy tévedés volt, tévedtem. Tegnap sajnos téves magyarázatot adtam neked, azóta utánamentem. Az ilyen és ehhez hasonló udvarias formuláknak különösen örvendeztem. Hogy az ismeretekkel együtt még ez is jár nekem, az előzékenysége, az alapossága, a beismerése. Metódusával mintegy rögzítette, állandósította, felsőbb osztályba léptette, a gnózis felé terelte az animális kíváncsiságomat. Az anyám inkább leállította, agnosztikus és főleg praktikus keretek közé szorította. Nem lehet állandóan kérdezni és kutakodni, mert olykor valami egész mással kell foglalkoznunk, sok töprengés helyett inkább cselekedni, ebédelni, vacsorálni, boltba menni.

Később aztán az apám sok gondot okozott ezekkel az előzékeny mondatokkal. Beismert tudatlansága és beismert tévedései miatt nem kisebb, hanem nagyobb lett a bizalmam a tudásában. Mentem utána. Bizalmam egy időre úgymond túlnőtt a szükségesesen. Hogy csak egy egészen egyszerű, de egy életre kiható példát mondjak, úgy tízéves korom körül jutott el a tudatomig, hogy ő kommunista, s ha ő kommunista, akkor szükségszerűen én is kommunista vagyok, szavai alapján ez volt a következtetésem, vagy annak kell majd lennem, kommunistává kell válnom. Holott akkor már nem egy alapos ellenérvem

akadt. Ügyeltem, ne az legyen az egyetlen mintám, amit ők csinálnak. Ne legyek majom, ne kelljen mindig mindent imitálnom, hogy jó fiúnak tartsanak. De ettől kezdve, mintegy három éven át, valósággal rogyadoztam a fiúi kötelezettség súlya alatt. Hogy ilyen meg olyan a kommunista ember, mérlegeltem, s akkor én miként tegyem, hogy én ilyen legyek. A nagyapámat a kommunisták elutasították, ezt sem értettem. A fajsúlyt, a fajsúly különbségeiből adódó fizikai tulajdonságok mibenlétét apám e korai előadásában értettem meg először, s aztán az iskolában már csak vissza kellett nyúlnom a korai előadásához, hogy valamennyire ismét megértsem, míg nem ismét elfelejtem. Aha. Ezt már egyszer felfogtam. Ekkor és akkor, ilyen vagy olyan pozícióban, mert a dologgal együtt emlékeztem persze a megértés helyzetére. Most ugyan nem értem, amit akkor érteni véltem. Mert amikor megváltozott a helyzet vagy a beszédhelyzet, akkor megint nem értettem. Nem értettem, hogy miként lehetnék kommunista, ha egyszer nem is lehetek más, hiszen már az vagyok. Azóta is kutatom az értelem szerkezetét, morfológiai kötöttségeit, amivel az elme anyagát egyáltalán képessé teszi a felfogásra, de csak olyan dolgokat raktároz el a végleges helyükön, amelyeknek előzőleg felfogta az értelmét és az összefüggésrendszerét. Amikor az évekkel lassan mégis, minden korábbi tudással együtt, és minden korábbi tudomásom ellenére, legalábbis sejteni kezdtem, hogy mi a fajsúly vagy mi a kommunizmus vagy annyi minden más egyéb, akkor azt is megfigyeltem, hogy egyetlen dolgot hányszor is kell megértenem a legkülönbözőbb élethelyzetekben. Sokszor. Számталanszor. Egyetlenegyszer. S még több idő telt el, amíg különböző mellékesnek vélt jelekből megértettem, hogy ezzel mások szintén így vannak, nem csak én, aminek az emberi tudat szempontjából megint csak különös jelentése volt. A felfogás állomásai, ismétlései, a megértés és az értetlenség különböző fokozatai, a félreértések és a téveszmék igen konkrét helyzetképekhez kapcsolódtak. Azaz közel sem a puszta információt rögzíti az elme, a legkevésbé sem. Értelmező szótáramhoz segédképtár kapcsolódik. A sirály neve szikrázó délelőtti fényben a vastagon havas Újpesti rakpart, háttérben a felrobbantott Margit híd jégbe fagyott csonkjaival, a szárnyaszegett madarával. Sirály, ezek a sirályok. Az áramlástechnika első alapfogalmai már az újjáépített Margit híd képével vannak összeírva, egészen pontosan a szigeti lejáró lépcsőjének korlátjához fűzve, ahonnan jól látható a pilléreken megtörő víz felgyorsulása, majd drámai összezúdulása a pillérek mögött. A mozgás, a sebesség és az erő magyarázatával vannak összeszerkesztve ezek az emléklapok. Ha pedig felnézünk az aznap borús égre, akkor az áramláson lebegő sirály vagy egy hibbanva hulló tollpihe valamelyik sirályról, amint ez a tollpihe az apám fajsúlyról szóló magyarázatához igazán kapóra jön.

Kissé lehajolt, fogta a kezem, közel hajolt, mentünk, mindig valahová mentünk, mindenki ment. Miközben szemmel tartotta a magyarázatára szoruló tárgyat, szavakkal követte a folyamatot, például egy pontonhíd építését vagy a Margit híd újjáépítését. Teste melege nek különös illatából kihajolva osztotta meg a tudását. Igen nehéz kimondanom, de idegenkedtem az illatától. Ugyanakkor nagy erőfeszítéseket tettem, hogy leküzdjem az idegenkedésem, hiszen világos volt, hogy az idegenkedés nem enged hozzá a szeretethez, amit éreznem kéne iránta. S érzek is. De inkább érzéki öröm volt, vonzalom volt, amit iránta éreztem, ez pedig bírja az undort. A szeretet az más, a szeretet egyedül akar lenni a tárgyával. A szeretetnek kellemes illatokra van szüksége. Nem igazodtam ki ebben a szeretetben. Annyiféle formáját emlegették, oly különböző, néha bizarr aspektusból, hogy sokáig, az emberélet egészéhez képest mértéktelenül sokáig, legalább három évtizeden át nem értettem, helyesebben mások szempontja szerint nem tudtam értelmezni a szót, a szeretetet. Azt a szót, hogy keszon, s miként és miért keszo-

noznak, és mit tesz, milyen veszélyeknek van kitéve a kesztonmunkás, hogyan zsilipelik, mi a vérnyomás, mi a nyomáskülönbség, miként lehet a külső nyomást és a belső nyomást kiegyenlíteni, magát a kiegyenlítés vagy a nyomásmérő fogalmát a Margit híd újjáépítésének látványával és a fémek visszhangos muzsikájával és döntéseivel együtt tárolja az elmém.

Megtanított sirályt etetni, éles ívben felhajította az ujjával meggyúrt kenyeret a levegőbe, a galacsint. S a galacsin ettől kezdve nem volt kenyér többé; a formát mintegy elkülönítette a szóval a materiától, a magasban lengedező és lebegő sirály pedig a láthatatlan áramlatról a többiek vijjogása közepette ügyesen rázuhant a galacsinra. A madár testén mérhettük be az áramlás helyét, szárnycsapásaival pedig még az áramlás erejét is megmutatta valamennyire. Megtanultuk, miként lehet természeti tárgyakon az áramlás erejét és irányát szemmel tartani. Néha nagy vijjogással egyszerre több sirály rohamozta az egyetlen galacsint. Semmi értelme nincs, de igen pontosan utána tudok menni, hogy mikor ragadtak meg először az elmémben az anyanyelvnek ezek a fogalmai. A Margit híd déli útpályáját 1947. november 16-án adták át ünnepélyesen a forgalomnak, s én ezen a napon rögzítettem. Apám a hivatalos ünnepség után adta az első áramlástani óráját. Ötéves voltam ekkor. Hivatalosan kellett ott lennie, időre, siettünk, tréfásan a hóna alá csapott, ezt örültem szerettem, hogy csak úgy a hóna alá csap. Ahogy megyek utána, keresem a megfelelő adatot, s érdekel a kérdés, vajon miért kellett ott lennie ezen a hídatávon, látom ám, hogy a Jóvátételi Hivatal elnökhelyettese, Szentpétery György pontosan egy hónappal korábban, 1947. október 16-án nevezte ki a hivatal tanácsosának. Szakmájának megfelelően a gyengeáramú, azaz a híradási és távközlési ügyek tartoztak a felelősségi körébe a háborús vereséget szenvedett, a moszkvai fegyverszüneti egyezményben és a párizsi békeszerződésben tetemes jóvátétel megfizetésére kötelezett országban. S hogy ilyen békeszerződés készül Párizsban, már akkor is tudtam, nem csak most tudom, mert Pali nagybátyám hosszú hónapokra elment Párizsba, a magyar kormányküldöttséggel együtt a Champs-Élysées-n lakott, az Hôtel Claridgeben, hogy onnan tudósítsa lapját és még valamilyen más lapot.

Végre ismét a szakmájában dolgozik, apám többször elégedetten nyugtázta ebben az időben. Ami nekem azért válhatott feltűnővé, mert különben minden személyes jellegű közlést kikerült. Előzőleg az Elektromos Műveknél kellett dolgoznia, ami pedig erősáramú. Önmagáról egyáltalán nem beszélt. Évtizedeken át nem beszélt önmagáról, mint akinek nincsenek önmagára vonatkozó élményei, s így személyes közleményei sem lehetnek. Ezt a tulajdonságát sajnós örökölttem, a nyíltsággal igyekeztem úrrá lenni rajta. Bár nyíltságom inkább csak a fantázia és a fikció szintjén működik. Olyan dolgokban, amelyek azért lehetőséget adnak arra, hogy ne én legyek az én a saját mondatomban. Élete végén vált drámaivá a közös alkati adottságunk, ami az ő esetében részben professzionális, részben mozgalmi torzulás volt. Akkor már semmi másról nem beszélt, kizárólag önmagáról. Számon kért és vádaskodott. A sok váddal és önváddal fedte el, hogy milyen végzetes lépésre készül ez a legsajátabbban fedett önmaga. A kinevezési okmány szerint akkor azonban még jogában állt és kötelessége volt a jóvátételi szállításokkal kapcsolatban a Magyarországon működő valamennyi gyárban, üzemben és vállalatnál a szükséghez képest ellenőrzéseket tartani. Ezt a jogát az 1500/1946. M. E. sz. rendelet biztosította. A működésében akadályozók ellen a fenti számú rendelet 3. bekezdésében foglaltak értelmében járhatott el. Ellenőrzési jogával minden bizonnyal élt, az akadályt gördítőkkel szemben radikális alkatának megfelelően minden bizonnyal el is járt. Ami abban a történelmi pillanatban nem kommunista radikalizmus volt, hanem

radikális állami érdek. A fegyverszüneti szerződés, majd az 1947 februárjában aláírt békeszerződés a jótételi szállítások rendjét határidőkhöz és késedelmi kamatokhoz kötötte. 1946 nyarán a szovjet kormány elengedett ugyan a magyar kormánynak egy hatmillió dollárra növekedett késedelmi díjat, de ez az összeg az elengedés pillanatában ismét csak növekedni kezdett. A késedelem és a késedelmi díj beszélgetéseik állandó tárgya lett, s ezért igen korán kellett megismernem a kamatos kamatos fogalmát. Számomra a kamatos kamatos fogalma a Pozsonyi úti ház hatodik emeleti gangja, s miközben megértem, a lakásunk nyitott ajtaját bámulom, és belátok a hosszú előszobába, amelynek a végén egy állótükörben látom a mellettem álló apám magyarázó kezét. Be a képbe, ki a képből. Ebben az időszakban olykor hivatali autó vitte el reggelente a Pozsonyi úti ház elől, s csak napok múltán hozta vissza a vadidegen illatokkal megterhelt öltönyében. Jó volt lekísérni a hatodik emeletről, látni, amint magára csapja vagy amint a sofőr becsukja rá a szolgálati autó ajtaját, nézni, amint az autó lassan elviszi. A Pozsonyi út kora tavaszi reggel, nyári reggel, ebből az aspektusból is beleégett a tudatomba. Ezek régimódi, hágsós, fekete autók voltak, Bugattik, Adlerok, Mercedesek, de akkoriban a szovjet gyártmányú, mindig fekete, de fehér gumikerekektől díszelgő Zimekkel és Ziszekkel együtt megjelentek a színes amerikai autók is Budapesten, a diplomáciai testületek tagjai hozták magukkal a legkülönbözőbb felségjelekkel. Ha megálltak, akkor mindig nagy csődület támadt fiúkból és férfiakból az utcán. A férfiakat bántón egyformának láttam. Csupán fiziognómiai jellegű volt a különbség közöttük, mindig mindent ugyanúgy csináltak, s ezért eleve erősen idegenkedtem a viselkedési mintáiktól és a nyelvhasználatuktól. Nem így a nőktől, a nőket inkább az alkatuk jellemezte, s ezt követték az öltözködésük módjával is. Ami elkápráztatott és felizgatott, minden, amit magukkal műveltek.

Akkoriban még felöltöt viseltek a férfiak, egy könnyű kabátot tavasszal, illetve kora ősztől a télikabátig. Pontos menetrendje volt, hogy mikor kell az egyiket levetniük, s mikor lehet felvenniük a másikat. Nem előbb, mint ahogy jött a naptári tavasz vagy a naptári ős, az ilyesemben, nem tudom, miért, de nem volt apelláta és egyenieskedés. A nők ezzel a szabállyal szemben is meg tudták őrizni a maguk integritását. A férfiakban valami kellemetlenül szolgait láttam. Talán huszonkét évesen, egy hirtelen ránk törő melegben lázadtam föl először a szigorú városi szokásrend ellen. Miért kell nekem télikabátban izzadnom, ha egyszer váratlanul meleg lett. Vettem a felöltőmet, holott a meleg ellenére még mindig minden férfi télikabátot viselt. Volt, amikor dührohámok közepette érkezett, le sem vette a felöltőjét vagy a télikabátját. A szabálytalanságok minden bizonnyal a fejére nőttek, dührohámában sem volt semmi személyes, valakik veszélyeztettek egy szállítást, vagy a saját számlájukra dolgoztak, azaz valaki javára igyekeztek csalni. Ajándékokat hozott, nagy meglepetésekkel szolgált, gondolom, külföldre is utazhatott, mert olykor kölcsönkérte a Tauber nagypapa valamelyik jobb mellényes öltönyét, és olyan csodás tárgyakkal tért haza, amelyeket másutt soha nem láttam. Ezeken a jótételi tárgyalásokon az volt a nagy tét, hogy milyen ütemben mi legyen a jótételi szállítás tárgya, mennyisége, a szállításnak milyen legyen az ütemezése. Az csak a kérdés egyik fele volt, hogy a nagyhatalmak mit kívántak és mit követeltek ki, miből támadt hiányuk. A kérdés másik fele az volt, hogy az ország gazdasága mit enged meg. A nagyhatalmaknak sem állt érdekében minden ipari berendezést leszerelni és elszállítani, mert egy működésképtelen ország lakóit nekik kellett volna táplálniuk. A tárgyalások az ésszerűség keretei között mozogtak, s amikor apám átvette hivatalát, az ország elvileg teljesíteni tudta drámaian magas jótételi kötelezettségeit.

Magyarország távközlési rendszerét a húszas és a harmincas évektől kezdve amerikai és angol cégek, az Elivest-Príteg és a Standard építette ki a korszak legmagasabb technikai szintjén. Apám korábban mindkét cégnél több évig dolgozott. A jóvátételi szállításokat úgy volt értelmes megoldani, hogy ne sérüljön a távközlési hálózat működési határfoka, s egy későbbre halasztott fejlesztés előfeltételei is megmaradjanak. Egy ilyen tárgyalásról, valamilyen külföldi útvjáról jövet hozta nekem a kulcsos korcsolyát, ami igen időszerű volt, hiszen a Sziget utca és Pozsonyi út sarkán megnyílt a jégpálya, és ott este tízig harsogó zenére tudtunk volna korcsolyázni, ha nem lettem volna még kicsi, és nekem a többieknél jóval előbb nem kellett volna hazamennem.

Aláírás. Pecsét. A kiadmányt még ugyanezen a napon az s.hiv.vez.h., azaz a segédhivatal helyettes vezetője olvashatatlan aláírásával hitelesítette. Segédhivatalnak az intézmény adminisztrációs részlegét nevezték. Kiadmánynak az irat vagy oklevél átadott példányát. Hűvös, borús nap volt a részleges hídavatás napja, ez a novemberi, de még nem jött el a tél, a levegő őrzött még valamennyit az őszből. Mintha ez az ősz sem óhajtana véget érni. Tíz nappal később, Szentpétery elnökhelyettes és dr. Hazai Gézáné jegyzőkönyvvezető előtt apám fogadalmat tett a Jóvátételi Hivatal központjában, a Rombach Sebestyén u. 12.-ben. A név írásmódja ingadozik a Rombach és a Rumbach között. Manapság inkább Rumbachnak írják, habár az ostrom előtti és utáni Budapesten Rombachnak írták. Többször jártam abban a házban. A világos, napfényvel átjárt ötödik emeleti szobákban, ahol élénk, kedélyt és tempót sem nélkülöző hivatali hangulat uralkodott. Rombach vagy Rumbach a tizenkilencedik század közepén, azaz az ostrom előtti ősidőben Pest városának tisztiorvosa volt, vasas vizű gyógyfürdőket épített, s a későbbi városatyák e jövedelmező alapítások miatt tartották arra érdemesnek, hogy utcát nevezzenek el róla. Emlékszem a nagy jövésre és menésre, a kávé illatára, egy teltkarcsú, nagy csontú nőre, aki minduntalan kirúgta maga alól a székét, hogy valamilyen papírral valahová elsiessen, miközben kicsit szorongva rajzolgathattam az írógépasztalánál. A Holló utca sem volt innen messze a nagyapa műhelyével. Színes ceruzákat adott a nő a rajzoláshoz, adott géppapírt. Illetve úgy tettem, mintha gondtalanul rajzolgatnék, de közben figyeltem a nőt, az idegenné lett apámat. Veszélyesen közel kerültek egymáshoz, miközben egy papír fölé hajolva valamit megbeszéltek. Nem lehetett tudni, hogy azért hajolnak-e a papír fölé, hogy megbeszéljék, vagy azért beszélnek-e meg, hogy közel hajolhassanak. Minden bizonnyal apám titkárnője volt. A jegyzőkönyv megőrizte a fogadalmat szövegét. Én, Nádas László, becsületesemre és lelkiismeretemre fogadom, hogy a magyar köztársasághoz és annak alkotmányához hű leszek, Magyarország törvényeit, törvényes szokásait és a kormány rendeleteit megtartom, hivatali előjáróimnak engedelmességek, a hivatali titkot megőrzöm, és hivatali kötelességeimet pontosan, lelkiismeretesen, a nép érdekeinek szem előtt tartásával teljesítem. Aláírások. Pecsét.

Az írógépről minden valószínűség szerint hiányoztak a magyar helyesíráshoz szükséges hosszú ékezetes betűk.

De el nem tudom képzelni, honnan a csudából vette az apám a biztonságát, a nyugalmát, a figyelmét, a tudás iránti bizodalmit ezekhez a részleges világmagyarázatokhoz. Az egyezményes családi tudatban a tudás ült a magasabbik polcon, ez igaz, nem az Isten. Éppen csak elvonult a front, s ő máris magyarázott. Mintha nem történt volna semmi kivételes, helyesebben bizonyosan sok minden történt, amit nem lesz lehetséges elfelejtenünk, legfeljebb napirendre térünk felette, illetve akkor is emlékeznünk kell majd rá, ha sikeresen elfelejtettük, ám a világnak mégis lenne a történeknél és a történések-nél egy jóval fontosabb szerkezetképző elve, mégpedig a lehetséges magyarázatokban,

a magyarázatok kulcsa viszont a tudásban rejlene, amihez most, íme, a világpusztítás totális káoszából ébredve nagy ünnepélyesen visszatérünk. Egymás után nyitjuk fel a tárházak és kincseskamrák ajtóit, nyitva hagyjuk valamennyit, járjon át mindent a frissítő légvonat. Talán a saját visszatérését ünnepelte a hétköznapi magyarázatokkal. Hogy itt lehet ezen az egyetlen szép árnyékvilágon, a napvilágon, a föld rondán romos és hulláktól bűzös felszínén. Ők öten, a két nagybátyámmal, Istvánnal és Endrével, valamint egy baráti házaspárral, Róna Imrével és Róna Magdával, akit egyébként az evezőstúrákon és a hétvégi kirándulásokon Ducinak szólítottak, olyannyira Ducinak szólították, hogy a valódi nevét most kellett megtudakolnom a lányától, hét évtized alatt eszembe nem jutott volna, hogy lehetne más neve, Duci volt, azaz Magduci; egyszóval ők öten, a skorbut valamennyi tünetétől ékesen, éppen csak előmászhattak az Újpesti rakpart 7. számú ház pincéjének illegálisan elfalazott alsó traktusából, s emlékeim szerint apám máris magyarázott. Én pedig csaknem ugyanilyen szenvedélyesen figyeltem. Nem feltétlenül a magyarázatára figyeltem, hanem a jelenlétére, e jelenlét minőségére, arra, hogy miként magyaráz a különös ember, aki állítólag az én apám.

A feljegyzések és emlékezések azt mutatják, hogy 1945. január 16-án, esetleg január 17-én hozták föl a pincéből a napvilágra. Mi ketten az anyámmal négy nappal később költöztünk vissza a Damjanich utcából az eredeti lakásunkba, a Pozsonyi útra. A költözésre nem emlékszem, de a hullákkal megszórt Újpesti rakpart elem táruól látványára, a széles úttest robbanásoktól felszakított, talán olajtól és vértől mocskos hóköpenyére, a lövésektől megtépázott vaskorlátra, a parti sétány megcsonkolt fáira igen pontosan emlékezem. Arra is emlékszem, hogy az úttesten és a járdán miként helyezkedtek el a fagyott hullák a hóban. Pokolian hideg tél volt az ostrom tele. Fejemet is forgatni tudom a képben, tudomásul kellett vennem a színváltozást. Ami minden bizonytalansággal jelenti, hogy már akkor emlékeztem rá, erre az Újpesti rakpartra, korábról emlékeztem, s elképesztett a különbség a békés előzmény és a háborús következmény között. Ha ellenben erre a korábbi képre akarok visszaemlékezni, az Újpesti rakpart eredeti, először látott, békés képére, ostrom előtti állapotára, akkor se kép, se hang, nincs sehol, ilyen kép nincs, nincs kép, nem találom; a békebeli talán tiltott kép lett a tudatomban.

Életem valószínűleg első, gyakorta visszatérő emlékképe egy budapesti bérház sötétből felvillanó lépcsőházi fordulója, amint repülünk a hidegen fellángoló fal felé, és belezuhanunk.

Nem tudom, mibe. Vagy talán nem mi repülünk, hanem a fal zuhan belénk.

Ebben a pillanatban a külső és a belső szemlélete még nincs elkülönítve abban a lényben, aki én vagyok, én voltam, majd tartósan én leszek, s akinek nagy önfegyelmekkel egyfajta előírt, preformált koherenciát kell felmutatnia a gondolkodásával és az emlékezésével. Tudatomban nyoma van ugyan az érzeteknek, képekkel társítva rögzítette az elme az érzetet, de utólag nem tudom eldönteni, hogy ezek kapcsolatban állnak-e a külvilágból érkező vizuális benyomásokkal, vagy esetleg későbbi képzetek. Szavaknak a repülés pillanatában már van nyoma a tudatomban. Még nem konfirmáltam ugyan a jelentésüket. Sokáig, még jó sokáig nem tudom, hogy az egyéni élmények és benyomások közösen megformázott nyelvi foglalatok nélkül valójában nincs fogalomtár, azaz nincs értelem. De van képi emlékezés. Azt pedig még ennél is később fogtam fel értelemmel, hogy az én értelmem nem csupán az én értelmem, hanem minden ízében olyan közös értelem, amiben a saját értelmemnek, azaz a saját tudatom munkájának igen kicsi a részesedése. Látok. Képi felfogással azonban még szerencsésen az őslények között

tartózkodom e közös értelem előtti saját ősertelemben. A hangok sincsenek következetesen a képek mellé rendelve, s ezért utólag, túl a preformált jelentés és a preformált kronológia hitelesítésének nagy élményén és alapos munkáján, amit az ember először a szüleivel, a nagyszüleivel vagy a hivatásos gondozóival, később a tanítóival és a társaival, majd a folyamat lezárásaként, a saját gyermekeivel végez el – e korai képek helye igen nehezen meghatározható.

(Folytatása következik.)

Rainer Maria Rilke

KRISZTUS POKOLRASZÁLLÁSA

Végül kiszenvedve, lénye elhagyta szörnyen
meggyötört testét. Távozott. Felül.
És a sötétség félt egyedül, hát verdeső
denevéreket dobált
a sápadt felé – este azóta is reszket
bennük a félsz, hogy nekiütköznek
a kihűlt kinnak. Sötét, nyugtalan lég
riadt el a tetemtől; tompaság, rosszkedv lett
úrrá az éjszaka éber állatain. Lelke talán
csak időzni vágyott volna a tájban,
tenni aligha. Épp elég volt neki önnön
vértanusága. Mértékletesnek tűntek,
ahogy ott álltak, a dolgok; rajtuk keresztül
terjedni kezdett, mint roppant szomorú tér.
Csakhogy a föld, sebeit szomjazva, kiszáradt,
és tátva pofáját, máris hívta a mélység.
Ő, a kínokat értő, hallotta, hogy üvölt
hozzá a pokol, tudni akarva
gyötrelmei teljét: hogy abból, hogy neki vége,
a rá váró végtelen kínokat rettegve sejtse.
És kimerültsége teljes súlyával bezuhant
a pokolba a lélek: elsietett
az utána döbbenet bámuló árnyak közt,
felpillantott Ádámra futva,
alábukott, eltűnt, még vadabb mélységekbe
zuhanva. Hirtelen (feljebb, feljebb) az üvöltés
habzó árja fölött, megjelent tőrése
hosszú tornyán: kifulladás állt ott, korlát
nélkül; a fájdalom birtokosa. Aki hallgat.